

Stanisław Dubisz

Uniwersytet Warszawski

Emerytowany profesor zwyczajny

s.dubisz@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0002-4784-5399

JAK MOŻNA CHRONOLOGIZOWAĆ NAJNOWSZE DZIEJE POLSZCZYZNY

1. KALENDARIUM PROBLEMU I TERMINOLOGIA¹

Dzisiaj, bez mała w pięćdziesięciolecie ukazania się zbiorczego wydania syntezy autorstwa Zenona Klemensiewicza pt. *Historia języka polskiego* (Klemensiewicz 1974), można stwierdzić, że problematyka periodyzacji najnowszego odcinka dziejów polszczyzny zajmuje uwagę językoznawców od lat czterdziestu. Zamieszczony poniżej wykaz publikacji podejmujących tę problematykę – w różnym zakresie i z różnych punktów widzenia – w układzie chronologicznym zawiera dziesięć pozycji. Umieszczam w nim jedynie najważniejsze dla mnie publikacje, które wpłynęły na moje poglądy w tej kwestii bądź je prezentują, nie mając ambicji zestawienia wykazu kompletnego.

- 1) Antoni Furdal, 1982, *Periodyzacja najnowszych dziejów języka polskiego* (Furdal 1982).
- 2) Krystyna Kleszczowa, 1994, *Znaczenie lat wojny w rozwoju polskiego języka ogólnego* (Kleszczowa 1994).
- 3) Stanisław Borawski, 1995, *Tradycja i perspektywy. Przeszłość i przyszłość nauki o dziejach języka polskiego* (Borawski 1995).
- 4) Stanisław Dubisz, 1995, *Rozwój współczesnej polszczyzny* (Dubisz 1995).
- 5) Stanisław Borawski, 2000, *Wprowadzenie do historii języka polskiego. Zagadnienia historiozoficzne* (Borawski 2000).
- 6) Stanisław Dubisz, 2002, *Język – Historia – Kultura (wykłady, studia, analizy)* (Dubisz 2002).
- 7) Irena Bajerowa, 2003, *Zarys historii języka polskiego 1939–2000* (Bajerowa 2003).

---

¹ Niniejszy artykuł stanowi rozszerzoną wersję referatu wygłoszonego podczas II Kongresu Historyków Języka – Uniwersytet Śląski, Katowice, 27–28 czerwca 2023 r.

- 8) Stanisław Dubisz, 2019, *Periodyzacja rozwoju polszczyzny, a w szczególności jej dziejów najnowszych (1939–2019)* (Dubisz 2019).
- 9) Stanisław Dubisz, 2020, *Najnowsze dzieje języka polskiego. Rozwój polszczyzny w latach 1918–2018* (Dubisz 2020).
- 10) Ewa Woźniak, 2020, *Przełomowe dwudziestolecie. Lata 1918–1939 w dziejach języka polskiego* (Woźniak 2020).

Nie sposób nie odnotować faktu, że problematyka periodyzacyjna, jeśli nie liczyć wcześniejszej propozycji Antoniego Furdala (Furdal 1982), zaktualizowała się w dieścioleciu przełomu XX i XXI wieku (1994–2003). Stało się tak z kilku przyczyn. Bez wątpienia znaczenie zasadnicze miał zwiększający się horyzont czasowy tzw. *polshczyzny współczesnej*, która trwała już 50 lat i niejako „domagała się” ujęć diachronicznych (zob. Dubisz 1995: 69–70) w związku z tym, że opisy synchroniczne stały się niewystarczające wobec zmian, które dokonały się w języku (zob. Dubisz 2018a). Było to również związane z ukazaniem się wówczas kilku ważnych publikacji, mających charakter syntez (Bajerowa red. 1996; Borawski 2000; Bajerowa 2003), oraz podjęciem prób ukazania nowych wątków bądź ujęć z zakresu historii języka (Kleszczowa 1994; Dubisz 2002). Nie bez znaczenia dla powstawania nowych propozycji były przemiany, które dokonały się w Polsce w sferze nauki, kultury i polityki po roku 1989. Swoistą kontynuacją tego dyskursu stały się publikacje, które ukazały się w latach 2019–2020 i w których zostały zaprezentowane nowe propozycje opisu przemian polshczyzny w XX wieku (por. Dubisz 2019, 2020; Woźniak 2020). Bez wątpienia swego rodzaju impulsem dla nich był Kongres Historyków Języka, który odbył się na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach w 2016 r. (zob. Pastuch, Siuciak red. 2018).

Jest rzeczą istotną, że faza dziejów języka polskiego, której dotyczy ten artykuł, była różnie nazywana, różnie definiowana i różnie chronologizowana przez różnych badaczy w różnym czasie, dlatego też konieczne są tu pewne uwagi porządkujące. Najstarszym terminem jest wyrażenie *współczesna polshczyzna / współczesny język polski*, którym w ujęciu synchronicznym określa się okres dziejów języka polskiego po 1944 r. Tak jest w klasycznej już rozprawie Haliny Kurkowskiej pt. *Próba charakterystyki socjolingwistycznej współczesnego języka polskiego* (Kurkowska 1981) i w całym zbiorze pod redakcją tejże pt. *Współczesna polshczyzna. Wybór zagadnień* (Kurkowska red. 1981). Przyjmuje się w tym opracowaniu, że jest to polshczyzna współczesnej Polski, czyli Polski po ostatnim wielkim i tragicznym przełomie dziejowym, to jest po II wojnie światowej. Jak już zaznaczono, zakres czasowy tego terminu był / bywa w dalszym ciągu „rewaloryzowany” w miarę upływu lat i odnosi się bądź do całego osiemdziesięciolecia (po 1944 r.), bądź jest redukowany do okresu lat sześćdziesięciu (por. Gajda 1999) lub trzydziestu (Dubisz 2018a). W moim przekonaniu to właśnie te ujęcia „redukcjonistyczne” znajdują racjonalne uzasadnienie m.in. w pokoleniowej stratyfikacji użytkowników języka polskiego.

Drugim chronologicznie terminem jest wyrażenie *najnowsze dzieje języka polskiego / najnowsze dzieje polszczyzny*, które po raz pierwszy zostało użyte przez Antoniego Furdala w opracowaniu pt. *Periodyzacja najnowszych dziejów języka polskiego* (Furdal 1982) w odniesieniu do rozwoju polszczyzny w XX w. z podziałem tych dziejów na dwa okresy: 1918–1939, 1944/45–1978 (data 1978 r. ma charakter okolicznościowy, ponieważ w tym roku odbyła się konferencja poświęcona 60-leciu niepodległości, podczas której został wygłoszony ten referat). W takim znaczeniu termin ten ma raczej charakter jednostkowy, ale ustabilizował się on kilkanaście lat później na oznaczenie rozwoju języka polskiego od 1939/1945 r. po współczesność – głównie dzięki publikacjom Stanisława Dubisza (zob. Dubisz 1995: 85, 2018a, 2018b, 2019, 2020; Gajda 1997: 7).

Krystyna Kleszczowa w artykule pt. *Znaczenie lat wojny w rozwoju polskiego języka ogólnego* (Kleszczowa 1994), wygłoszonym jako referat podczas konferencji „Przemiany współczesnej polszczyzny” w 1993 r. – jako główny – podejmuje problem końca doby nowopolskiej: rok 1939 czy 1945? i *de facto* jej wystąpienie zainicjowało dyskusję o najnowszych dziejach polszczyzny. Tego terminu jednak Krystyna Kleszczowa nie stosuje, pisze natomiast, co następuje:

Zbliżamy się do końca XX wieku. Wydaje się, że uzyskaliśmy już wystarczającą perspektywę czasową, aby podjąć problem periodyzacji *najnowszej historii języka polskiego* (wyróżnienie S.D.) (Kleszczowa 1994: 31).

Bez wątplenia realizacją postulatu Krystyny Kleszczowej były ujęcia tej problematyki w opracowaniach autorstwa Stanisława Dubisza (Dubisz 1995) oraz Ireny Bajerowej (Bajerowa 2003), o czym będzie mowa w dalszej części tego artykułu. Tu pozostaje odnotować kolejne wyrażenie terminologiczne – *najnowsza historia języka polskiego*.

Stanisław Borawski w swych publikacjach książkowych (Borawski 1995, 2000) na oznaczenie ostatniego odcinka dziejów polszczyzny stosuje uogólniony termin *doła współpracy ogólnonarodowej*, datując go na okres od odzyskania niepodległości w 1918 r. po współczesność i nawiązując (również deklaratywnie) do wymienionej już propozycji Antoniego Furdala (Borawski 2000: 197–198). Zarazem Stanisław Borawski w wypadku dziejów odmiany artystycznej języka polskiego ten fragment jego dziejów określa mianem *współczesności (od 1918 r. do dziś)*, a w wypadku dziejów naukowej odmiany polszczyzny pisze o *okresie swobodnego rozwoju polskiego języka naukowego (po odzyskaniu niepodległości)* (Borawski 2000: 198–201).

Irena Bajerowa w swym *Zarysie historii języka polskiego 1939–2000* (Bajerowa 2003), podejmując problem periodyzacji dziejów polszczyzny w XX w., stosuje na określenie jej fazy rozwojowej po 1960 r. opisowe wyrażenie *nowa doba historii języka polskiego*. Jako drugą propozycję przedstawia nazwę „*medialna*”

doba historii języka polskiego ze względu na to, że język ogólnopolski po 1960 r. jej zdaniem – ma charakter „masowy” (nie – elitarny) i głównym kanałem jego rozpowszechniania są media masowe. Autorka sama traktuje te propozycje jako wstępne, pisząc:

Z perspektywy XXI stulecia okaże się, czy jest to słuszna propozycja. Zmiany, jakie ten wiek przyniesie, mogą skłonić do rewizji powyższego poglądu lub też potwierdzą trafność przyjętych tu wniosków periodyzacyjnych (Bajerowa 2003: 158).

Ostatnią z funkcjonujących propozycji terminologizacyjnych przedstawiła Ewa Woźniak w swej monografii pt. *Przełomowe dwudziestolecie. Lata 1918–1939 w dziejach języka polskiego* (Woźniak 2020). Przyjmując, że dwudziestolecie międzywojenne stanowi przełomowy okres w dziejach polszczyzny XX w. i że od tego okresu zaczyna się nowa doba w jego dziejach, proponuje – trochę podobnie jak Irena Bajerowa, choć w odniesieniu do innych nieco realiów – dwa terminy: *doba / epoka ponowopolska* lub *doba komunikacji masowej* (Woźniak 2020: 170, 192–193).

Podsumowując ten fragment rozważań, należy podkreślić, że z przedstawionego przeglądu (zapewne niekompletnego, ale przecież reprezentatywnego) w 40-letnim dyskursie naukowym (1981–2020) funkcjonowało 12 terminów (quasi-terminów) w pracach siedmiorga badaczy na określenie najnowszego odcinka (różnie definiowanego) dziejów języka polskiego: *współczesna polszczyzna / współczesny język polski* (H. Kurkowska i in.), *najnowsze dzieje języka polskiego / najnowsze dzieje polszczyzny* (A. Furdal, S. Dubisz, S. Gajda), *najnowsza historia języka polskiego* (K. Kleszczowa), *doba współpracy ogólnonarodowej, współczesność (od 1918 r. do dziś), okres swobodnego rozwoju polskiego języka naukowego po odzyskaniu niepodległości* (S. Borawski), *nowa doba historii języka polskiego / „medialna” doba historii języka polskiego* (I. Bajerowa), *doba / epoka ponowopolska / doba komunikacji masowej* (E. Woźniak). W dalszym ciągu niniejszego opracowania stosuję uogólniony termin *najnowsze dzieje języka polskiego*, który diachronicznie ma – moim zdaniem – najbardziej ugruntowaną pozycję.

2. PROBLEMATYKA BADAWCZA

Przedstawiona wyżej terminologia była stosowana przy okazji podejmowania przez badaczy (jak zostało to już zasygnalizowane) zróżnicowanej problematyki. Można ją uporządkować w następujący sposób:

- 1) problem ogólnej chronologii najnowszych dziejów języka polskiego – Antoni Furdal, Krystyna Kleszczowa, Stanisław Borawski, Stanisław Dubisz, Irena Bajerowa, Ewa Woźniak;

- 2) problem granicy chronologicznej (przełomu) między dobą nowopolską (w ujęciu Zenona Klemensiewicza) a najnowszymi dziejami języka polskiego – Krystyna Kleszczowa, Stanisław Dubisz, Irena Bajerowa, Ewa Woźniak;
- 3) problem wewnętrznej periodyzacji najnowszych dziejów polszczyzny – Stanisław Borawski, Stanisław Dubisz, Irena Bajerowa.

Ad 1) Problem ogólnej chronologii najnowszych dziejów języka polskiego

W tym wypadku zarysowały się wyraźnie dwa stanowiska. Pierwsze z nich przyjmuje za Zenonem Klemensiewiczem, że granicą końcową doby nowopolskiej jest rok 1939 (wybuch II wojny światowej i początek okupacji), a zatem o dziejach najnowszych można mówić w odniesieniu do rozwoju polszczyzny po tej dacie. Przy pewnym zróżnicowaniu argumentacji stanowisko to reprezentują publikacje Krystyny Kleszczowej, Stanisława Dubisza i Ireny Bajerowej. Druga koncepcja za datę początkową najnowszych dziejów polszczyzny przyjmuje rok 1918 (odzyskanie niepodległości państwa po 123 latach zaborów), znajduje ona prezentację w publikacjach Antoniego Furdala, Stanisława Borawskiego i Ewy Woźniak.

Krystyna Kleszczowa, jednoznacznie akceptując chronologizację Zenona Klemensiewicza, dobrze wprowadza główny problem dyskursu:

Zenon Klemensiewicz w swej *Historii języka polskiego* koniec doby nowopolskiej kładzie na rok 1939. Motywuje swoją decyzję przede wszystkim wydarzeniami zewnętrznej historii języka – wybuchem wojny oraz pięcioletnim okresem okupacji. Wierny jednak swej koncepcji periodyzacji języka, wiążącej uwarunkowania zewnętrzne z przemianami tworzywa językowego, sygnalizuje rodzenie się nowych oraz nasilenie starych tendencji językowych. Pamiętajmy jednak, że Z. Klemensiewicz zginął w 1969 roku. Nic zatem dziwnego, że ostrożnie pisze: «Na razie można tę w płynności trudno uchwytłą fazę bytu polszczyzny ująć w postać raczej kształtujących się problemów niż ich historycznie skomentowanych i wyjaśnionych rozwiązań».

Następna doba polszczyzny, umownie zwanej „współczesną”, trwa już ponad pół wieku. Ukazało się wiele opracowań precyzujących charakter ewolucji języka w drugiej połowie XX wieku. Rzecz jednak znamienna – w zdecydowanej większości, gdy mowa o przemianach współczesnej polszczyzny, wychodzi się od 1945 roku, o czym zresztą dobitnie świadczy temat obecnej konferencji: „Przemiany współczesnej polszczyzny (1945–1993)”. Doniosłość lat powojennych w kształtowaniu się nowych tendencji językowych dostrzegał także Z. Klemensiewicz. Pisał, iż przyniosły one «rewolucyjne przeobrażenia polityczne i społeczne, ruchy i rozwarstwienia ludnościowe z daleko sięgającymi następstwami kulturalno-oświatowymi». Ale granicy między dobami nie przesunął.

Pozostaje zatem otwarta kwestia – czy o zasadniczym przełomie w kształcie współczesnej polszczyzny zdecydowały lata okupacji, czy też powojenne przemiany społeczno-polityczne. Problem z pewnością wart jest dyskusji naukowej (Kleszczowa 1994: 25).

Stanisław Dubisz, nawiązując bezpośrednio do artykułu autorstwa Krystyny Kleszczowej, pisał:

W świetle tych faktów (chodzi tu zarówno o procesy wewnętrznojęzykowe, jak i o uwarunkowania zewnętrzne – S.D.) powstaje pytanie, czy za początek rozwoju współczesnej polszczyzny należy uznać rok 1939 (wybuch drugiej wojny i początek okupacji niemieckiej), 1944 (koniec okupacji niemieckiej), czy 1945 (koniec drugiej wojny światowej i początki zmian polityczno-ustrojowych i terytorialnych). Wydaje się jednak, że najważniejsza jest ta data ostatnia. Okres wojny i okupacji był fazą przełomową, podczas której zaznaczyły się nowe tendencje rozwojowe języka bądź zdynamizowały tendencje zapoczątkowane jeszcze w dwudziestoleciu międzywojennym, ale rok 1945, który utrwalił nowe realia społeczne, polityczne i terytorialne (niezależnie od ocen, które można odnosić do tych realiów), był swego rodzaju katalizatorem tych tendencji w ewolucji polszczyzny, które wpływały na jej kształt przez następne półwiecze (Dubisz 1995: 70).

W publikacji późniejszej o ponad 20 lat Stanisław Dubisz – w kontekście rozważań o języku polskim w stuleciu 1918–2018 – podkreśla zróżnicowany układ tendencji wewnętrznego rozwoju systemu językowego, który jednoznacznie zaznacza cesurę 1939 r. jako granicę między dobą nowopolską a późniejszymi dziejami języka polskiego:

Najwyższy wskaźnik (35%) uzyskała kompletacja w fazie 7. 1918–1939, kiedy to polszczyzna musiała pozyskiwać środki wyrazu w nowych warunkach po odzyskaniu niepodległości i w trakcie tworzenia suwerennej państwowości. Symptomatyczne jest również to, że i w tej fazie najwyższe wskaźniki uzyskały także unifikacja i repartycja (po 17%). Te dane potwierdzają fakt ożywionego wewnętrznego rozwoju polszczyzny oraz intensywnych działań kodyfikacyjnych.

Poczynając od fazy 8. 1939–1945, największy zakres ma tendencja do ekonomizacji, której w fazie 9. 1945–1990 oraz 10. po 1990 r. towarzyszą relatywnie częste przejawy tendencji do awansowania środków językowych (nobilizacji), co tworzy pewien ciąg procesów demokratyzacji języka, obniżania poziomu jego normatywności i wprowadzania do polszczyzny ogólnej zapożyczeń wewnętrznych z nieogólnopolskich wariantów komunikacyjnych (Dubisz 2018b: 19).

Swego rodzaju „kropką nad i” w dyskusji o granicy czasowej między dobą nowopolską a najnowszymi dziejami języka polskiego jest – moim zdaniem – stanowisko Ireny Bajerowej:

Z. Klemensiewicz zakończył swój opis dziejów polszczyzny na roku 1939, wyznaczając ostatni okres periodyzacyjny na lata 1770–1939, stanowiące tzw. nowopolską dobę historii języka polskiego. Czy opisany tu okres (tj. lata 1939–2000 – S.D.) jest dalszym ciągiem tej doby?

Aby odpowiedzieć na to pytanie, trzeba sobie uprzytomnić jakość i wagę wspomnianych wyżej (a w naszej książce opisanych lub zasygnalizowanych) procesów. Wydaje się, że doprowadziły one do zasadniczych zmian w ogólnej jakości języka i jego funkcjonowania w społeczeństwie. Nie są to wprawdzie rewolucyjne zmiany ani gramatyczne, ani słownikowe, niemniej jakość, wielość i ukierunkowanie tych przekształceń świadczy o tym, że mamy dziś do czynienia z innym rodzajem języka niż w XIX czy w 1. poł. XX w. Jakiż to „inny rodzaj”?

Dawniej był to elitarny, staranny język opierający się przede wszystkim na wzorach klasycznej literatury pięknej i tam się realizujący. Stąd zwany był literackim.

Obecnie jest to – przeciętnie biorąc – średnio staranny język masowy, silnie upotoczony, wzorcowo realizujący się głównie w mass mediach [...].

Po prostu język nasz dostosował się do stanu kultury. Właśnie w badanym okresie rozprzestrzeniła się kultura masowa, ze swym prymitywizmem i standaryzacją – a więc i język ogólny stał się „masowy”, ogólnie dostępny; skoro ogólnie dostępny, to z konieczności – choć „kulturalny”, lecz łatwy, niewyszukany, prosty. Dołącza się do tego ubożenie treści spowodowane rozwojem myślenia technicznego, związanego z tworzeniem się cywilizacji technicznej. Uderzającą cechą tego nowego języka jest – jak widzieliśmy – rozlewanie się potoczności, która wdziera się do wszystkich odmian języka ogólnego [...].

Ale tej inwazji prostoty i potoczności towarzyszą pewne skutki przykre dla użytkowników wychowanych w dawnym typie języka ogólnego: to pewna pauperyzacja języka, widoczna np. w niedbalstwie słowotwórczym, w upraszczaniu i zanikaniu towarzyskich formuł językowych, tytułów, w redukcji różnych tabu językowych aż do zwulgaryzowania języka [...].

A więc, jeśli mamy język inny niż przed 1939 r., bo „masowy” i rozpowszechniany głównie przez media masowe (nowy kanał informacji i nowy autorytet (tu chodzi głównie o telewizję – S.D.)), to chyba trzeba ten okres zaliczyć już do innej, może „medialnej” doby historii języka polskiego. Rok 1939 kończy zatem dobę nowopolską, zwłaszcza że i zmiany granic polszczyzny upoważniają do postawienia na roku 1939 krańcowego punktu doby nowopolskiej (Bajerowa 2003: 156, 157–158).

Podsumowaniem tego fragmentu rozważań może być stwierdzenie, że w wyniku powyższych chronologizacji historia języka polskiego powinna być ujmowana w czterech dobach (epokach, okresach): **staropolskiej, średniopolskiej, nowopolskiej oraz najnowszych dziejów.**

Jak już zaznaczono, prekursorem odmiennej – niż Klemensiewiczowska – periodyzacji dziejów polszczyzny w XX w. jest Antoni Furdal.

Uczony w periodyzacji, zaproponowanej na okoliczność jubileuszu sześćdziesięciolecia niepodległości, wprowadził podział «najnowszych dziejów polszczyzny» na podokresy: 1918–1939 i 1944/45–1978, rozgraniczone pięćdziesiątym latem wojny światowej (Woźniak 2020: 166).

Niezależnie od pewnej „okolicznościowości” tej propozycji łatwo można zauważyć, że jej autor za główne kryterium periodyzacyjne przyjął w tym wypadku czynniki pozajęzykowe, tj. polityczne wydarzenia o randze przełomowej. To kryterium zaważyło zapewne na uznaniu przez niego okresu wojny i okupacji (1939–1944/45) za fazę graniczną, niewłączyaną do obu wydzielonych periodów.

Koncepcja Antoniego Furdala dobrze korespondowała z ujmowaniem dziejów polszczyzny przez Stanisława Borawskiego, dla którego głównym kryterium są przemiany wspólnoty komunikacyjnej. O wyróżnionej przez siebie *dobie współpracy ogólnonarodowej (od 1918 do dziś)* pisze, co następuje:

Pierwszą wewnętrzną periodyzację tego okresu zaproponował A. Furdal. Moja propozycja jest do niej w pryncypiach podobna. Zasadnicza różnica polega na potraktowaniu czasu wojny i okupacji. W mojej propozycji jest to faza w obrębie okresu, natomiast A. Furdal wolał uznać okres wojny za cezurę. W konsekwencji moja periodyzacja uczy, że w kwestiach polityki językowej i rozwoju samego języka okres 1918–1939 jest przede wszystkim czasem programowania i kładzenia podwalin – lata zaś powojenne są czasem realizacji zmodyfiko-

wanego w zmienionych warunkach i rozwiniętego (ale co do zasad tego samego) programu. A. Furdal, traktując lata 1939–1945 jako cezurę, uznaje podokresy przed- i powojenny za autonomiczne [...] (Borawski 2000: 197).

Ewa Woźniak – jak już zaznaczono – w swej monografii o dwudziestoleciu międzywojennym w dziejach polszczyzny, opierając się m.in. na propozycjach Antoniego Furdala i Stanisława Borawskiego, traktuje lata 1918–1939 jako fazę przełomową i początek nowej doby w dziejach języka polskiego. Jej zdaniem świadczą o tym zarówno procesy wewnętrznojęzykowe, jak i uwarunkowania zewnętrznojęzykowe, wśród których wymienia następujące (Woźniak 2020, 2020a): 1) upowszechnienie wymowy *ɥ* niezgłoskotwórczego zamiast *ʃ* przedniojęzykowo-zębowego, wprowadzonego w 1930 r. przez *Prawidła poprawnej wymowy* Zenona Klemensiewicza do normy szkolnej (*ʃ* pozostało w normie wymowy scenicznej); 2) ujednoczenie końcówki *-ym / -im, -ymi / -imi* w N. i Msc. w wyniku normy ortograficznej wprowadzonej w 1936 r.; 3) ekspansję skrótowców (np. *P.K.O., K.O.P., B.G.K., P.S.L.*); 4) derywaty odnazwiskowe (np. *witosowcy, korfantczyki, piłsudczyk*); 5) feminatywa (np. *poślini, poślica, posełkiny, posełka, posłanka*); 6) internacjonalizację słowotwórstwa (m.in. prefiksy obcego pochodzenia: *anty-, pro-, ultra-, fono-, kino-, radio-, tele-*); 7) internacjonalizację słownictwa: a) zapożyczenia formalnosemantyczne z j. angielskiego i francuskiego, b) derywaty od podstaw zaadaptowanych (np. *campingowy, campingować, campingowiec*), c) cytaty leksykalne i frazeologiczne; 8) ilościowy rozwój słownictwa – m.in. rozwój terminologii wielu dziedzin; 9) polonizację słownictwa – zwłaszcza specjalistycznego (np. *automobil > samochód, audycja > słuchowisko*); 10) dynamiczny rozwój procesów kodyfikacji i normatywizacji polszczyzny związany z rozwojem odpowiednich instytucji naukowych i publicznych; 11) wdrażanie przez państwo idei powszechnego kształcenia, skokowy wzrost liczby osób uzyskujących wykształcenie średnie i wyższe; 12) zmiany w komunikacji społecznej, które zostały spowodowane przez rozwój radiofonii; 13) zwiększenie prestiżu języka polskiego jako języka narodowego, państwowego, urzędowego – w wyniku polityki językowej państwa.

Konkluzja tych rozważań jest następująca:

Argumenty, zarówno z zakresu wewnętrznej, jak i zewnętrznej historii języka, przekonują o przełomowym charakterze roku 1918 w dziejach polszczyzny. Odmiennosc warunków funkcjonowania języka, która znajdowała odzwierciedlenie w jego ewolucji, skłania do uznania dwudziestolecia międzywojennego za początek nowej epoki ponowopolskiej. Ze względu na przemiany komunikacji społecznej do rozważenia byłaby również nazwa „doba komunikacji masowej”, korespondująca z ustaleniami na gruncie socjologii, a także prasoznawstwa. Kolejny przełomowy rok 1989 otwierałby już erę komunikacji elektronicznej (Woźniak 2020: 192–193).

Podsumowaniem tej części dyskursu może być wniosek, że w obrębie doby najnowszych dziejów polszczyzny mogą być wydzielone jej następujące **fazy: 1918–1939, 1939–1945, 1945–1978/89.**

Ad 2) Problem granicy chronologicznej (przełomu) między dobą nowopolską a najnowszymi dziejami języka polskiego

W kontekście dotychczasowych rozważań widać, że zarysowały się dwie możliwości takiej cezurę: 1) okres dwudziestolecia międzywojennego (1918–1939), traktowany różnie – jako faza autonomiczna (Antoni Furdal), kładąca podwaliny nowej wspólnoty komunikacyjnej (Stanisław Borawski), przełomowa (Ewa Woźniak); 2) okres II wojny światowej i okupacji (1939–1945) jako faza wprowadzająca szereg procesów innowacyjnych (Krystyna Kleszczowa) oraz dynamizująca wcześniejsze tendencje rozwojowe (Stanisław Dubisz) z rozszerzeniem chronologicznym na lata 1945–1960 (Irena Bajerowa).

Argumenty za pierwszą z możliwości zawierają opracowania autorstwa Stanisława Borawskiego i Ewy Woźniak, przedstawione w poprzedniej części artykułu, w tym miejscu koncentrują się na drugiej propozycji.

Krystyna Kleszczowa wymienia szereg procesów językowych, które – jej zdaniem – można interpretować jako charakterystyczne dla rozwoju polszczyzny w okresie wojny i okupacji (1939–1945), mające większą dynamikę w tym okresie: 1) zanikanie spółgłosek *h*, *t*; 2) zanikanie form typu *doktór* > *doktor*, w których *ó* było kontynuantem dawnego *ō* długiego; 3) upowszechnianie się D. lmn. rzecz. r.m. z końcówką *-i* // *-y* zam. *-ów* (np. *stoi*, *koszy* < *stojów*, *koszów*); 4) upowszechnianie się D. lmn. rzecz. r.ż. z końcówką *-i* // *-y* zam. *-ø* (np. *skrzyni*, *kropeli* < *skrzyń*, *kropel*); 5) upowszechnianie się D. lmn. rzecz. r.ż. na *-a* z końcówką *-ji* // *-ii* zam. *-yj* // *-ij* (np. *racji*, *opinii* < *racyj*, *opinij*); 6) wzrost produktywności formantów sufiksalnych *-owiec*, *-ista* (np. *andersowiec*, *kościuszkowiec*, *hitlerowiec*, *gestapowiec*, *nazista*, *cekaemista*); 7) wzrost aktywności w tworzeniu skrótowców (np. AK ‘Armia Krajowa’ > *akowiec*, BCh ‘Bataliony Chłopskie’ > *bechowiec*, AL ‘Armia Ludowa’ > *alowiec*, *kb* // *kabe* ‘karabin’); 8) intensywne przenikanie słownictwa środowiskowego do leksyki języka ogólnopolskiego (np. z gwary złodziejskiej: *melina*, *szaber*, z gwary partyjnej: *bibuła*, *sypać*, z gwary więziennej: *gryps*, *kapuś*, z gwary żołnierskiej: *zenitówka*, *bombowiec*, *nurkowiec*). Oprócz tych procesów wewnętrznójęzykowych należy wymienić tendencje zewnętrznojęzykowe (socjolingwistyczne) takie jak: 9) rozchwianie normy ogólnopolskiego języka literackiego; 10) demokratyzacja języka; 11) interferencje różnych odmian polszczyzny, a także pozajęzykowe: 12) migracje ludności; 13) umasowienie oświaty w wyniku tajnego nauczania (Kleszczowa 1994).

Porównanie rejestrów cech charakterystycznych dla okresu dwudziestolecia międzywojennego (Ewa Woźniak) i okresu II wojny i okupacji (Krystyna Kleszczowa) prowadzi do wniosku, że różnią się one zasadniczo. Z cech wewnętrznójęzykowych tylko dwie są wspólne: zanikanie *t*; ekspansja – wzrost aktywności skrótowców, a spośród cech zewnętrzno- i pozajęzykowych – tylko jedna: idea powszechnego kształcenia – umasowienie oświaty w wyniku tajnego nauczania. Nawet zatem uwzględniając to, że oba rejestry powstawały w różnym czasie, do różnych nieco

celów i z różnych nieco stanowisk badawczych, należy podkreślić, iż oba te okresy – będąc w następstwie chronologicznym – nie są bezpośrednią kontynuacją, ale oba mają charakter dyferencyjny. W tym kontekście można zatem albo mówić tu o dwóch przełomach, albo też starać się uchwycić wyraźniejsze powiązania polszczyzny dwudziestolecia międzywojennego z cyklem rozwojowym języka polskiego w dobie nowopolskiej, a polszczyzny okresu wojny i okupacji z cyklem rozwojowym najnowszych dziejów polszczyzny. Pierwsze ujęcie potwierdzałoby słuszność chronologizacji doby najnowszych dziejów zgodnie z propozycjami Antoniego Furdala i Ewy Woźniak, drugie natomiast jest zgodne z koncepcją Zenona Klemensiewicza oraz Ireny Bajerowej, która motywuje to następująco:

Wewnętrzne dzieje języka toczą się powoli, bez radykalnego zróżnicowania chronologicznego. Tak więc trzeba traktować historię języka całościowo, łącząc stan wojenny i powojenny. Toteż *Część II (Zarysu historii języka polskiego 1939–2000 – S.D.)* obejmuje okres 1939–2000 (Bajerowa 2003: 9).

Ogólnie stwierdzić trzeba, że okres wojny wywołał wiele poważnych zmian w kondycji polskiego języka ogólnego. Pominąć można drugorzędne, choć widoczne wtedy zjawiska, jak przejściowy wzrost zapożyczeń. Przede wszystkim zwrócić trzeba uwagę na pogorszenie stanu języka ogólnopolskiego spowodowane przez:

- 1) cofanie się języka polskiego skutkiem przesiedleń, deportacji i wrogiego stosunku do polszczyzny władz okupacyjnych;
- 2) zachwianie się normy dawnego inteligenckiego języka, skutkiem przemieszania warstw społecznych i ogólnego obniżenia poziomu kultury.

W znacznej mierze to właśnie był początek procesów, które w pełni rozwinąć się miały w nowej Polsce, tworzonej, rządzonej i zarządzanej pod auspicjami Związku Radzieckiego, ale też przy nacisku już napływających z Zachodu wzorców kultury masowej (Bajerowa 2003: 19).

Potwierdza ten pogląd zestawienie rejestru procesów językowych charakterystycznych dla okresu 1945–1960: 1) zanikanie głosek *h, ł, ó, é*; 2) upraszczanie grup spółgłoskowych w wymowie potocznej; 3) nieodmienność rzeczownikowych nazw stanowisk i tytułów kobiet (np. M. lp. *obywatelka, towarzysza, pani kierownik, dyrektor, profesor*; D. lp. *obywatelki, towarzyszki, pani kierownik, dyrektor, profesor*); 4) słowotwórcza feminizacja nazw zawodów (np. *murarka, traktorzystka, szoferka, kolejarka, milicjantka*); 5) zanikanie słowotwórczych wykładników stanu cywilnego kobiet (*-anka, -ówka, -owa, -icha, -i/yňa*); 6) duża wariantyzacja form deklinacyjnych i koniugacyjnych w języku potocznym; 7) upowszechnianie się składniowych replik z języka rosyjskiego (np. *jak by nie było, co by nie było, póki co*); 8) upowszechnianie się analitycznych konstrukcji typu *dawać rozkazy* zam. *rozkazywać*, szczególnie w języku urzędowym; 9) zapożyczenia słowotwórcze (np. *beztalencie*) i leksykalne (np. *kufajka*) z języka rosyjskiego; 10) upowszechnianie się skrótowców i słownictwa środowiskowego w polszczyźnie ogólnej. Dodać do tego trzeba tendencje zewnętrznojęzykowe (socjolingwistyczne) takie jak: 11) demokratyzacja języka;

12) interferencje różnych odmian polszczyzny, szczególnie na terenie Ziemi Zachodnich i Północnych; 13) homogenizacja języka, a także procesy pozajęzykowe: 14) fale migracyjne – na Ziemi Zachodnie i Północne, ze wsi do miast, repatriacja z ZSRR, reemigracja z Zachodu (Dubisz 2019: 43–44).

Zestawienie rejestrów procesów charakterystycznych dla tych trzech okresów: 1918–1939 (Ewa Woźniak, s. 38), 1939–1945 (Krystyna Kleszczowa, s. 39), 1945–1960 (Stanisław Dubisz, s. 40–41) pozwala jednoznacznie na wniosek, że zachodzące w ich trakcie procesy rozwojowe polszczyzny są w części wspólne, a w części zróżnicowane, jednakże wyraźniej zaznacza się tożsamość czynników, procesów i tendencji rozwojowych okresów 1939–1945 oraz 1945–1960 niż okresów 1918–1939 oraz 1939–1945. W moim przekonaniu potwierdza to słuszność teorii, że to właśnie okres II wojny i okupacji stanowi cezurę między dobą nowopolską a dobą najnowszych dziejów języka polskiego.

Znajduje to również potwierdzenie w hierarchii tendencji zmian systemu polszczyzny w tych trzech okresach (Dubisz 2018: 18; 2019: 42–44):

- 1918–1939: 1) kompletacja, 2) ekonomizacja, 3) unifikacja – repartycja, 4) nobilitacja;
- 1939–1945: 1) ekonomizacja, 2) nobilitacja, 3) kompletacja, 4) unifikacja, 5) repartycja;
- 1945–1960: 1) ekonomizacja, 2) kompletacja, 3) unifikacja, 4) nobilitacja, 5) repartycja.

Jak zatem w tym kontekście przedstawia się teza Ewy Woźniak o przełomowej roli dwudziestolecia międzywojennego w dziejach polszczyzny? Bez wątplenia teza – w świetle przedstawionych przez jej autorkę faktów – jest słuszna. Inaczej chyba być nie mogło ze względu na uwarunkowania pozajęzykowe, tj. odzyskanie niepodległości po 123 latach niewoli narodowej i konieczność odtworzenia, a *de facto* stworzenia od podstaw, nowego niepodległego państwa w nowych warunkach społecznych, politycznych i cywilizacyjnych. Problem polega jednak na tym, że po owych niespełna dwudziestu przełomowych latach nastąpił kolejny przełom II wojny światowej i okupacji (niemieckiej i sowieckiej), który przytłumił (choć nie zniwelował całkowicie) osiągnięcia dwudziestolecia międzywojennego i skierował rozwój Polski na inne tory, również w sferze języka. Gdyby rzeczywistość polska po II wojnie i okupacji wróciła do realiów Polski przedwrześniowej, zapewne owa przełomowość w sferze rozwoju polszczyzny znalazłaby trwalszą kontynuację i – tym samym – jednoznacznie utrwaliłaby tezę o nadzwyczajnej roli dwudziestolecia międzywojennego w dziejach języka narodowego. Tak się jednak nie stało, a przytłaczające ogromem i niezwykle tragiczne skutki przełomu wojennego – zarówno w sferze materialnej, jak i intelektualnej – narzuciły polskiej rzeczywistości nowe ramy i kierunki dalszego rozwoju. Dlatego też aprobatą dla propozycji Ewy Woźniak nie oznacza – w moim wypadku – zmiany poglądu, że jednak zasadniczą cezurę sta-

nowią lata 1939–1945 i że (mimo przełomowości) dwudziestolecie międzywojenne należy sytuować u schyłku doby nowopolskiej, a nie na początku najnowszych dziejów polszczyzny.

Dodatkowych dowodów, które przemawiają za tym stanowiskiem, dostarcza porównanie kierunków rozwoju, czyli procesów wewnętrznojęzykowych, tendencji zewnętrznojęzykowych oraz uwarunkowań pozajęzykowych w okresach 1918–1939 oraz 1945–1960, a także zestawienie procesów językowych, które zaszły w XIX w., z ich kontynuacją w dwudziestoleciu międzywojennym.

Kierunki rozwoju polszczyzny 1918–1939 : 1945–1960

I. Czynniki wewnętrznojęzykowe

1. Charakterystyczne procesy i zmiany szczegółowe:
1918–1939: 1) upowszechnienie w normie szkolnej wymowy χ niezgłoskotwórczego zamiast ł przedniojęzykowo-zębowego; 2) ujednoczenie końcówki $-\text{ym} / -\text{im}$, $-\text{ymi} / -\text{imi}$ w N. i Msc.; 3) ekspansja skrótowców; 4) derywaty odnazwiskowe; 5) słowotwórcze feminatywa; 6) internacjonalizacja słowotwórstwa – prefiksy obcego pochodzenia; 7) internacjonalizacja słownictwa – zapożyczenia formalnosemantyczne z języka angielskiego, cytaty leksykalne i frazeologiczne, derywaty od zaadaptowanych podstaw obcojęzycznych; 8) ilościowy rozwój słownictwa – terminologia różnych dziedzin; 9) polonizacja słownictwa – zwłaszcza specjalistycznego (Woźniak 2020: 119–159; 2020a: 9–19).
1945–1960: 1) zanikanie h , ł , ó , é ; 2) upraszczanie grup spółgłoskowych w wymowie potocznej; 3) nieodmienność rzeczownikowych nazw stanowisk i tytułów kobiet; 4) słowotwórcza feminizacja nazw zawodów; 5) zanikanie słowotwórczych wykładników stanu cywilnego kobiet; 6) duża wariantyzacja form deklinacyjnych i koniugacyjnych w języku potocznym; 7) upowszechnianie się składniowych replik z języka rosyjskiego; 8) upowszechnianie się analitycznych konstrukcji składniowych – szczególnie w języku urzędowym; 9) zapożyczenia słowotwórcze i leksykalne z języka rosyjskiego; 10) upowszechnianie się skrótowców i słownictwa środowiskowego w polszczyźnie ogólnej (Dubisz 2019: 43).
2. Układ tendencji rozwojowych systemu językowego: 1918–1939: kompletacja, ekonomizacja, unifikacja, repartycja, nobilitacja; 1945–1960: ekonomizacja, kompletacja, unifikacja, nobilitacja, repartycja.
3. Układ głównych odmian języka: 1918–1939: układ dwudzielny – język ogólnopolski (literacki, kulturalny, inteligencki) : dialekty i gwary (wiejskie i miejskie); 1945–1960: układ trójdzielny – upowszechniający się język ogólnopolski : dialekty i gwary (głównie wiejskie) : kształtujące się języki mieszane.
4. Główny subkod komunikacyjny polszczyzny ogólnej: 1918–1939: język literacki (kulturalny, inteligencki); 1945–1960: obiegowy (potoczny) substandard języka ogólnego.

5. Wzorzec głównego subkodu komunikacyjnego polszczyzny ogólnej: 1918–1939: język / teksty literatury pięknej; 1945–1960: język / teksty mass mediów (prasa, radio).
6. Modele integracji językowej: 1918–1939: integracja na rzecz ujednoczonego literackiego języka ogólnego, będącego dominantą komunikacyjną; 1945–1960: integracja polegająca na upowszechnianiu polszczyzny ogólnej w jej różnych wariantach komunikacyjnych.
7. Kierunek rozwoju i status regiolektów i dialektów: 1918–1939: rozwój progresywny regiolektów w wyższych warstwach społecznych i dialektów wśród warstw niewykształconych, obejmujących ~66% wspólnoty komunikacyjnej; 1945–1960: rozwój regresywny regiolektów i dialektów wynikający z wojennych strat ludnościowych i intensywnych ruchów migracyjnych.

II. Czynniki zewnętrznojęzykowe

8. Dominujący typ stratyfikacji językowej: 1918–1939: stratyfikacja terytorialna – pozioma: regiolekty oraz dialekty i gwary; 1945–1960: stratyfikacja terytorialno-socjalna – pozioma i pionowa: regiolekty i dialekty // języki mieszane, socjolekty.
9. Główny cel polityki językowej państwa: 1918–1939: prestiż języka narodowego, język polski jako kod państwowy i urzędowy; 1949–1960: prestiż języka polskiego jako urzędowego, oficjalnego.
10. Główna tendencja socjalno-językowa: 1918–1939: elitaryzacja – język ogólnopolski jako wyznacznik przynależności do warstwy wyższej; 1945–1960: demokratyzacja – język ogólnopolski jako powszechny kod komunikacyjny wszystkich warstw społecznych.
11. Skutek polityki językowej: 1918–1939: nacjonalizacja polszczyzny; 1945–1960: biurokratyzacja polszczyzny.

III. Czynniki pozajęzykowe

12. Zasięg terytorialny i ludnościowy języka polskiego: 1918–1939: 389 tys. km² – 35,1 mln ludności; 1945–1960: 311 > 312 tys. km² – 24 > 26 mln ludności.
13. Zróżnicowanie etniczne wspólnoty komunikacyjnej: 1918–1939: polietniczność – 33% populacji innego pochodzenia niż polskie; 1945–1960: monoetniczność – 2% populacji innego pochodzenia niż polskie.
14. Zmiany zasięgu terytorialnego języka polskiego wobec terytorium etnicznego: 1918–1939 – kresy wschodnie; 1945–1960: kresy zachodnie.
15. Główne kierunki migracji na osi Polska <--> świat: 1918–1939: głównie na zewnątrz państwa – zbiorowości polonijne (reemigracja objęła ~1/3 fal migracyjnych), na początku dwudziestolecia – także migracja do wewnątrz (ze Wschodu

i Zachodu); 1945–1960: głównie do wewnątrz – repatriacja ze Wschodu, ograniczona z Zachodu.

16. Najważniejszy kanał upowszechniania głównego subkodu komunikacji publicznej: 1918–1939: literatura piękna oraz mass media: prasa, radio; 1945–1960: mass media: prasa, radio, literatura piękna – później po 1960 r. telewizja.

Porównanie tych – jak się wydaje – najistotniejszych danych dotyczących kierunków rozwoju polszczyzny w latach 1918–1939 oraz 1945–1960 uwidoczniło to, że te fazy rozwojowe w ich trzech sferach (czynniki wewnętrznojęzykowych, zewnętrznojęzykowych i pozajęzykowych) zasadniczo się różnią. Spośród wymienionych wyżej procesów, zmian i uwarunkowań szczegółowych zaledwie kilka (zanikanie *ł*, słowotwórcze feminatywa, aktywny rozwój skrótowców, środkowa pozycja tendencji unifikacyjnej) w zbliżonym zakresie charakteryzuje obie te fazy. Pozostałe czynniki są różne, a zatem nie mamy tu bezpośredniej kontynuacji rozwoju polszczyzny, chociaż – oczywiście – została zachowana jego ciągłość, widać jednakże, że między tymi dwoma fazami musiała być trzecia, która tej ciągłości nadała nowy kierunek. Tą trzecią – zwrotną – fazą były właśnie lata 1939–1945, lata wojny i okupacji, na co już kilkakrotnie zwracano uwagę, a co – w powyższym porównaniu znajduje – jak sądzę – przekonującą argumentację.

Tym samym należy przyjąć, że ta faza lat 1939–1945 stanowi granicę między dobą nowopolską a dobą najnowszych dziejów polszczyzny. Jest to zarazem – moim zdaniem – faza przełomowa, stanowiąca cezurę, której – jak w koncepcji Antoniego Furdala – ze względu na jej krótkotrwałość i tragizm uwarunkowań pozajęzykowych można by nie włączać bezpośrednio ani do doby nowopolskiej, ani do doby dziejów najnowszych, które – bez wątplenia – poprzedza i wprowadza. Wydaje się, że w dziejach polskiej wspólnoty komunikacyjnej i w dziejach języka polskiego nie było podobnego przełomu, stąd jego niejako „uprzywilejowany” status jako autonomicznej fazy rozwojowej, w której wszelako dominują już nowe (najnowsze) tendencje rozwojowe.

Jak już jednak podkreślono, przełom nie oznaczał zerwania ciągłości rozwojowej polszczyzny. O tej ciągłości w 1. połowie XX w. świadczą wspólne wewnętrznojęzykowe procesy i zmiany szczegółowe łączące dwudziestolecie międzywojenne z okresem II wojny i okupacji z jednej strony, z drugiej zaś – wspólne procesy i zmiany szczegółowe łączące okres II wojny i okupacji z piętnastoleciem powojennym. Przykładowe ich rejestry są następujące:

- 1918–1939 <--> 1939–1945: 1) znikanie *é* pochylonego; 2) znikanie *ł* przedniojęzykowo-zębowego; 3) oboczna wymowa grup *ge // gie* lub dominacja wymowy typu *ge*; 4) asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich i tylnojęzykowych miękkich *p' > pj*, *b' > bj*, *m' > mj*, *v' > vj*, *f' > fj*, *k' > kj*, *g' > gj*; 5) znikanie końcówki *-a* w M. lmn. rzecz. r.m.; 6) zanik końcówki *-emi* w deklin-

- nacji przymiotników i zaimków; 7) duża intensywność tworzenia skrótów i skrótowców; 8) leksykalne neologizmy i neosemantyzmy (artystyczne i potoczne); 9) zapożyczenia leksykalne z języka niemieckiego i angielskiego (por. Dubisz 2020, 36–39).
- 1939–1945 <--> 1945–1960: 1) innowacyjny akcent inicjalny; 2) zanik ó pochylonego w odmianach regionalnych i w polszczyźnie ogólnej; 3) zanik é pochylonego w odmianach regionalnych i w polszczyźnie ogólnej; 4) zanik ł przedniojęzykowo-zębowego; 5) dominująca wymowa grupy *ge* < *gie*; 6) zwiększona frekwencja końcówki *-a* w D. lp. rzecz. r.m., obejmującej również rzecz. nieżywotne; 7) cofanie się lub zanik końcówki *-ø* w D. Imn. rzecz. r.ż. typu *kwia-ciarnia*; 8) duża intensywność tworzenia skrótów i skrótowców; 9) liczne formacje i kompozycje o genezie środowiskowo-socjolektalnej w polszczyźnie ogólnej; 10) potoczne ekspresywizmy i wulgaryzmy; 11) słownictwo o genezie środowiskowo-socjolektalnej w polszczyźnie ogólnej; 11) zapożyczenia z języka angielskiego (por. Dubisz 2020: 38–42).

Język polski w XIX w. a polszczyzna dwudziestolecia międzywojennego

Z kwestii dyskusyjnych pozostaje jeszcze niedopowiedziany problem wyłączenia z doby nowopolskiej (w ujęciu Zenona Klemensiewicza) okresu dwudziestolecia międzywojennego, uznawanego – jak już zasygnalizowano to w tym artykule – za fazę autonomiczną (Antoni Furdal), kładącą podwaliny nowej wspólnoty komunikacyjnej (Stanisław Borawski), przełomową (Ewa Woźniak). W kontekście powyższych rozważań koncepcję tę należy odrzucić i powrócić do tezy o ściślejszym związku polszczyzny dwudziestolecia z systemem języka polskiego w XIX w., mimo przełomowości tendencji rozwojowych języka polskiego po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. Tezę o ściślejszym związku polszczyzny dwudziestolecia międzywojennego z polszczyzną XIX w. wydaje się negować Ewa Woźniak (por. 2020: 166–170), jednakże przeczą temu jednoznacznie wewnętrznojęzykowe procesy i zmiany szczegółowe, które mocno wiążą język polski obu tych faz rozwojowych.

Zestawiony na podstawie opisów szczegółowych rejestr procesów i zmian szczegółowych oraz tendencji socjolingwistycznych, charakteryzujących rozwój polszczyzny w XIX w., obejmuje łącznie 68 pozycji (zob. Dubisz 2005, 2005a). Spośród tej liczby aż 38 (56%) stanowią wyznaczniki charakteryzujące również polszczyznę dwudziestolecia międzywojennego. Ich wykaz przedstawia się następująco (w nawiasach podaję jedynie jednostkowe egzemplifikacje): 1) zanikanie é pochylonego; 2) skracanie dwusylabowych cząstek *-yja*, *-ija*, *-yje*, *-ije* (*okazyja* > *okazja*); 3) przechodzenie ł > ɥ (tzw. proces wałczenia) i ograniczanie frekwencji ł; 4) zmiana końcówki M. Imn. rzecz. r.m. *-owie* > *-i* / *-y* (*aktorowie* > *aktorzy*); 5) zmiana końcówki M. Imn. rzecz. r.m. n-os. *-a* > *-y* (*statuta* > *statuty*); 6) zmiana końcówki D. Imn. rzecz. r.m. miękkotematowych *-ów* > *-y* (*badaczów* > *badaczy*); 7) zmiana końcówki B. lp. rzecz. r.ż. miękk-

kotematowych rodzimych $-q > -ę$ (*wolą > wolę*); 8) zmiana końcówki B. lp. rzecz. r.ż. miękkotematowych obcego pochodzenia $-q > -ę$ (*opinią > opinie*); 9) zmiana końcówki M., B., W. rzecz. r.n. zakończonych na psł. $*-ę$: $-e > -ę$ (*imie > imię*); 10) zmiana końcówki N., Msc. lp. przymiotników i zaimków r.n. $-em > -ym / -im$ (*jasnem słońcem > jasnym słońcem*); 11) zmiana końcówki N. lmn. przymiotników i zaimków r. m-os. $-emi > -ymi / -imi$ (*małemi chłopcami > małymi chłopcami*); 12) zmiana końcówki B. lp. zaimków dzierżawczych r.ż. $-ę > -ą$ (*moję > moją*); 13) zmiana końcówki B. lp. zaimków wskazujących r.ż. $-ę > -ą$ (*onę > oną*); 14) stabilizacja przypadku orzecznika w orzeczeniu imiennym: rzeczowny – N., przymiotny – M.; 15) zmiana związku zgody formalnej na zgodę realnoznaczeniową w konstrukcjach typu *pan(-i) + 2. os. > pan(-i) + 3. os.* (*czy pani byłaś na balu > czy pani była na balu*); 17) cofanie się w dopełnieniu D. > B. (*obronić zamku > obronić zamek*); 18) wzmacnianie upodrzędzenia imiesłowowego równoważnika zdania poprzez podporządkowanie go agensowi podmiotu zdania nadrzędnego i bezspójnikowe połączenie ze zdaniem nadrzędnym (*Xiąże przedkładając drogę ministerylną, nie jestem w stanie, dać J.W. Panu poznać jego sentymenta > Przedkładając drogę ministerylną, Xiąże nie jest w stanie dać J.W. Panu poznać jego sentymenta*); 19) ekspansja analityczności w związkach z przydawką rzeczowną (dopełniaczową) (*pozwolenie udania się > pozwolenie na udanie się*); 20) ekspansja analityczności w związkach z dopełnieniem (*wybierać posłem > wybierać na posła*); 21) ekspansja analityczności w związkach z bezokolicznikiem (*służyć wojskowo > służyć w wojsku*); 22) gramatyzacja i semantyzacja nieprecyzyjnych zespoli (*ten... co > ten... który*); 23) specjalizacja przyimków jako wskaźników zespolenia (*dla* – okolicznik przyczyny, *od* – dopełnienie sprawcy); 24) specjalizacja spójników jako wskaźników zespolenia (*gdy* ‘skoro, ponieważ’, *oraz* ‘także zarazem, wraz’); 25) wariantyzacja i dyferencjacja składni: składnia tekstu mówionego <--> składnia tekstu pisanego; 26) ekspansywność regionalnych sufiksów mazowieckich $-ak$, $-iwać$ - / $-ywać$ wobec wcześniejszych $-ę$, $-ować$ (*żrebię > żrebak, wymachować > wymachiwać*); 27) zwiększenie zakresu derywacji paradygmatycznej (ujemnej, wstecznej) – szczególnie w słownictwie specjalistycznym (*czołg, wylew, zaśpiew*); 28) zwiększona produktywność formantów sufiksalnych obcego pochodzenia: $-ada$, $-iada$, $-onada$, $-oid$, $-ing$, $-izacja$ / $-yzacja$, $-ecja$, $-alia$, $-um$, $-arium$, $-izm$ / $-yzm$, $-iusz$, $-ariusz$, $-ant$, $-aż$; 29) duża produktywność formatów prefiksalnych pochodzenia obcego: $de-$, $re-$, $pseudo-$, $neo-$, $anty-$, $pro-$, $kontr-$ / $kontra-$; 30) nasilająca się od przełomu XIX i XX w. tendencja do tworzenia skrótów i skrótowców; 31) skokowy (kilkukrotny) wzrost zasobu leksykalnego; 32) rozwój słownictwa specjalistycznego i terminologii; 33) intensywne procesy archaizacji i wychodzenia wyrazów z użycia (*ambaje* ‘brednie’, *halsztuk* ‘rodzaj krawata’, *pospólstwo* ‘niższe warstwy społeczne’); 34) intensywne przekształcenia znaczeń wyrazów; 35) narastające zapożyczenia leksykalne z języków francuskiego, niemieckiego i angielskiego; 36) wykształcenie się opozycyjnych wzorów mowy: konserwatyzm – modernizm,

kosmopolityzm – nacjonalizm, puryzm – liberalizm, normatywizm – wolicjonalizm, racjonalizm – emocjonalizm; 37) stopniowe uświadomienie sobie rangi komunikacji pisanej w całej wspólnotie komunikacyjnej; 38) stopniowa demokratyzacja komunikacji pisanej w całej wspólnotie.

Powyższe zestawienie motywuje jednoznacznie wniosek, że język polski dwudziestolecia międzywojennego (1918–1939) jest mocno zakotwiczony w polszczyźnie XIX w. Na przykładzie tej fazy rozwojowej widać wyraźnie dwie – w części wspierające się, w części przeciwstawne – tendencje. Dzieje (wewnętrzne – S.D.) – jak pisał Jan Baudouin de Courtenay – „[...] posuwają się stopniowo, niepostrzeżenie, a dopiero po upływie pewnego czasu możemy zauważyć, że stan języka w danej chwili jest inny, aniżeli zauważony stan poprzedzający” (Baudouin de Courtenay 1922/1983: 106), natomiast uwarunkowania zewnętrznojęzykowe i pozajęzykowe zmieniają się znacznie szybciej, wywołują innowacje i dynamizują proces ewolucji języka. Oczywiście, można dyskutować, która z tych tendencji przeważa w danym momencie historycznym i w zależności od tej interpretacji zaliczać daną fazę rozwoju do doby wcześniejszej lub późniejszej. W moim przekonaniu – mimo wyraźnie zaznaczających się innowacji – dwudziestolecie międzywojenne należy sytuować w dobie nowopolskiej, a nie w dobie najnowszych dziejów języka polskiego, co starałem się w tej części opracowania udowodnić.

Ad 3) Problem wewnętrznej periodyzacji najnowszych dziejów polszczyzny

W tej kwestii należy uwzględnić trzy propozycje – w układzie chronologicznym – Stanisława Borawskiego (2000), Ireny Bajerowej (2003) i Stanisława Dubisza (1995, 2020) niezależnie od różnic w koncepcjach tych badaczy, dotyczących granic chronologicznych dziejów najnowszych języka polskiego.

Stanisław Borawski (Borawski 2000: 192–201) w odniesieniu do głównego subkodu komunikacyjnego, tj. *odmiany potocznej literackiego języka narodowego*, w obrębie *doby współpracy ogólnonarodowej* (od 1918 r. do dziś, tj. do 2000 r. – S.D.) wydziela: 1) *fazę budowy podstaw ogólnonarodowej współpracy nad językiem* (1918–1939), *okres okupacji* (1939–1945), 2) *fazę faktycznej demokratyzacji współpracy nad językiem* (po 1945 r.). W odniesieniu do dziejów *odmiany artystycznej języka narodowego* mamy tu wydzieloną *współczesność* (od 1918 do dziś, tj. do 2000 r. – S.D.), a w jej obrębie: *dwudziestolecie międzywojenne*, *okres wojny i okupacji* oraz *okres powojenny*. Wreszcie w wypadku *odmiany naukowej języka narodowego* wyodrębnia Stanisław Borawski jedynie *okres swobodnego rozwoju polskiego języka naukowego* (po odzyskaniu niepodległości) bez wewnętrznych periodyzacji. Zgodnie z koncepcją tego badacza kolejne periody wydzielane są ze względu na przemiany polskiej wspólnoty komunikacyjnej, a więc uwzględniane są – jak należy wnioskować – głównie kryteria zewnętrznojęzykowe i pozajęzykowe.

Irena Bajerowa (2003: 154–158), w części polemizując z koncepcją Stanisława Dubisza (Dubisz 1995), a w części ją akceptując, proponuje podział najnowszych dziejów polszczyzny na trzy okresy: 1939–1960, 1960–1989, 1989–2000, włączając w okres pierwszy fazę II wojny światowej i okupacji:

[...] uważamy, że ze względu na stan języka i przebieg zmian społecznych odcinek 1939–1945 tworzy jedną całość z okresem 1945–1960. Był to bowiem okres krótki, który nie pozostawił licznych czy trwałych śladów w systemie gramatycznym i słownictwie, natomiast już zapoczątkował zmiany społeczne, które w okresie powojennym były kontynuowane i przypieczętowane przez Polskę Ludową (Bajerowa 2003: 156).

Za główne kryterium swej periodyzacji przyjmuje Irena Bajerowa „charakter głównego kanału komunikacji”, a więc – wydawać by się mogło – również kryterium zewnętrznojęzykowe, jeśli uwzględnić klasyczny model aktu mowy Romana Jakobsona. *De facto* jednak badaczka rozumiała to zjawisko szerzej:

Upřednio głównym kanałem komunikacji, w którym realizował się język ogólny w swej postaci publicznej, była literatura, zwłaszcza literatura piękna. W opisywanym okresie zaszła tu generalna zmiana: kanałem tym się stały media, a więc masowa prasa, radio, zwłaszcza telewizja, czyli kanał techniczny audiowizualny, a nie pisany. Telewizja stała się głównym nośnikiem oddziałujących na masy odbiorców wzorów językowych, jednak wzory te często nie są akceptowane przez odbiorców bardziej wrażliwych na piękno i poprawność językową (Bajerowa 2003: 155).

Chodzi tu zatem nie tylko o sam kanał komunikacji, ale przede wszystkim o to, co się w nim językowego zawiera, a więc i o wzory mowy, i o pragmatykę wypowiedzi, i o kulturę słowa, i o poprawność językową, a zatem o zgodność z systemem językowym i normą. Mamy tu do czynienia ze splotem uwarunkowań ogólnolingwistycznych (wewnętrznych, zewnętrznych i pozajęzykowych).

Stanisław Dubisz jako zasadnicze periody w obrębie najnowszych dziejów języka polskiego (1945–2018) wydziela *drugą połowę XX wieku* (1945–1990) oraz *współczesną polszczyznę* (po 1990 r.), przyjmując za podstawę tego podziału rejestry przeanalizowanych procesów językowych i zmian szczegółowych polszczyzny, a także zróżnicowanie tendencji rozwojowych systemu językowego oraz jego uwarunkowań zewnętrzno- i pozajęzykowych (Dubisz 2020: 24–44). Podział ten nakłada się na wcześniejszą periodyzację jego autorstwa (Dubisz 1995: 83–85), w której w odniesieniu do lat 1945–1990 wydzielono: 1) 1945–1960 – okres migracji i interferencji; 2) 1960–1980 – okres kształtowania się stereotypu wspólnoty komunikatywnej; 3) 1980–1990 – okres trwania i dezintegracji stereotypów. Periodyzacja ta została dokonana ze względu na kryteria przedstawione powyżej (Dubisz 2020) z uwzględnieniem dodatkowo kryterium mobilności komunikacyjnej kolejnych pokoleń użytkowników języka polskiego, a zatem uwzględnia ona – w intencji autora – całokształt uwarunkowań rozwojowych polszczyzny. W ogólnym zarysie ta periodyzacja jest

zbieżna z propozycjami Ireny Bajerowej, choć między oboma ujęciami występują wyraźne różnice w szczegółach, i – w moim przekonaniu – jest dobrze uargumentowaną propozycją sumaryczną.

3. JAK MOŻNA CHRONOLOGIZOWAĆ NAJNOWSZE DZIEJE POLSZCZYNY – KONKLUZJE

Jak wynika z przedstawionego dyskursu naukowego, najnowsze dzieje polszczyzny można chronologizować różnie i należy podkreślić, że każda z tych propozycji znajduje racjonalne uzasadnienie. Nie ma w tym nic dziwnego ani nadzwyczajnego, ponieważ istota humanistyki, a materia językowa i językoznawcza przecież do niej należy, polega na dyskusji, wymianie teorii i metodologii, prezentacji różnych koncepcji i interpretacji. Oczywiście w takiej sytuacji trzeba dokonywać wyboru. W niniejszym opracowaniu starałem się przedstawić różne możliwości chronologizowania najnowszych dziejów polszczyzny, nie kryjąc, że opowiadam się za ujęciem zaprezentowanym w moich publikacjach, a najbardziej zbliżonym do propozycji autorstwa Ireny Bajerowej. Poniżej przedstawiam zatem trzy propozycje mojego autorstwa w szerszym kontekście, tj. w ogóle dziejów języka polskiego, ponieważ chronologizowanie jednej epoki w tych dziejach musi znajdować paralele w klasyfikacji wszystkich periodów.

I. Pierwszy model periodyzacyjny ma charakter sumaryczny, uwzględnia kryterium filologiczne i historycznojęzykowe, czynniki wewnętrzno-, zewnętrzno- i pozajęzykowe, kryterium ewolucji dyskursu publicznego, historycznokulturowe oraz zmian wspólnoty komunikacyjnej (por. Dubisz 2019: 40).

1. Doba staropolska (X–XV wiek)
  - 1.1. okres 1. – X–XIII wiek,
  - 1.2. okres 2. – XIV–XV wiek.
2. Doba średniopolska (XVI–XVIII wiek)
  - 2.1. okres 3. – XVI wiek–pierwsza połowa XVII wieku,
  - 2.2. okres 4. – druga połowa XVII wieku – XVIII wiek.
3. Doba nowopolska (XIX wiek–XX wiek do 1939 r.)
  - 3.1. okres 5. – pierwsza połowa XIX w. (do 1863/1864 r.),
  - 3.2. okres 6. – druga połowa XIX w. (1863/1864 r.) – przełom XIX i XX wieku (1918 r.),
  - 3.3. okres 7. – dwudziestolecie międzywojenne (1918–1939).
4. Doba najnowszych dziejów (od 1939/1945 r.)
  - 4.1. okres 8. – cezura / przełom II wojny światowej i okupacji (1939–1945),
  - 4.2. okres 9. – druga połowa XX wieku (lata 1945–1990) z wewnętrzną periodyzacją: 1945–1960, 1960–1980, 1980–1990,
  - 4.3. okres 10. – po 1990 r. – współczesna polszczyzna.

II. Drugi model periodyzacyjny za podstawowe kryterium przyjmuje relacje zachodzące między zmianami języka, głównie – form społecznej komunikacji, a rozwojem cywilizacyjnym wspólnoty komunikacyjnej (por. Dubisz 2019: 35–38).

1. Faza komunikacji oralnej (~966–~1513)
  - 1.1. dominacja komunikacji mówionej w całej wspólnotie komunikacyjnej;
  - 1.2. współwystępowanie komunikacji rękopiśmiennej w wyższych warstwach społecznych;
  - 1.3. elitarność komunikacji pisanej (pierwotnie wyłącznie po łacinie, a od XIII w. również w języku polskim).
2. Faza komunikacji oralno-graficznej (~1513–~1863)
  - 2.1. dominacja komunikacji mówionej w całej wspólnotie komunikacyjnej;
  - 2.2. elitarność komunikacji pisanej – przede wszystkim po polsku, a także po łacinie i w nowożytnych językach obcych występujących na obszarze Rzeczypospolitej oraz w Europie;
  - 2.3. dominacja komunikacji pisanej w języku polskim w wyższych warstwach społecznych;
  - 2.4. dominacja komunikacji mówionej w niższych warstwach społecznych.
3. Faza komunikacji mieszanej – oralnej i graficznej (~1863–~1920)
  - 3.1. krystalizacja funkcji komunikacji mówionej i pisanej w całej wspólnotie komunikacyjnej;
  - 3.2. uświadomienie sobie rangi komunikacji pisanej przez całą wspólnotę komunikacyjną;
  - 3.3. demokratyzacja komunikacji pisanej.
4. Faza komunikacji graficznej i oralnej (~1920–~1960)
  - 4.1. współwystępowanie komunikacji mówionej i pisanej w całej wspólnotie komunikacyjnej;
  - 4.2. zróżnicowanie funkcjonalne typów komunikacji mówionej i pisanej w całej wspólnotie komunikacyjnej;
  - 4.3. demokratyzacja zbiorowej komunikacji mówionej (tj. radia) w całej wspólnotie komunikacyjnej.
5. Faza komunikacji graficzno-oralno-wizualnej (~1960–~2000)
  - 5.1. równowaga form komunikacji mówionej i pisanej funkcjonujących w obrębie wspólnoty komunikacyjnej – indywidualne i zbiorowe komunikaty mówione (radio) i pisane (prasa);
  - 5.2. pojawienie się i stałe zwiększanie społecznego zakresu komunikacji dźwiękowo-obrazkowej – indywidualnej i zbiorowej (telewizja, magnetowid);
  - 5.3. dominacja komunikacji dźwiękowo-obrazkowej w odbiorze najmłodszego i młodszego pokolenia wspólnoty komunikacyjnej;
  - 5.4. początki i stopniowy rozwój komunikacji globalnej (Internet).

6. Faza komunikacji globalnej (po 2000 r.)
  - 6.1. intensywny rozwój wszelkich form komunikacji mówionej i pisanej w całej wspólnocie komunikacyjnej;
  - 6.2. zapoczątkowanie procesu ograniczania zasięgu klasycznej pisanej (papierowej) komunikacji;
  - 6.3. dominacja w całej wspólnocie komunikacji dźwiękowo-obrazkowej;
  - 6.4. intensywny rozwój form globalnej komunikacji elektronicznej.

III. Trzeci model klasyfikacyjny uwzględnia ewolucję form dyskursu publicznego (por. Dubisz 2019: 38–39).

1. Faza wstępna, kształtowania się etnicznej wspólnoty komunikacyjnej, do 1513 r. – obejmuje kształtowanie się wzorów językowych przede wszystkim w odniesieniu do form bezpośredniego dialogu „twarzą w twarz” w formie mówionej, głównie w płaszczyźnie indywidualnej i w dyskursie codziennym.
2. Faza dojrzała, szlachecko-sarmacka, do 1863 r. – charakteryzuje się rozwiniętą formulicnością i dużym stopniem konwencjonalizacji dyskursów zarówno w formie mówionej, jak i pisanej, zachodzących w płaszczyźnie indywidualnej i lokalnej, prezentujących różne zakresy tematyczno-okolicznościowe (codziennie-edukacyjny, polityczny, religijny, edukacyjno-artystyczny, cywilizacyjny itp.), przekształcających dialog w polilog w określonych sytuacjach historycznych.
3. Faza nowoczesna, współczesna, trwająca do dziś – cechuje się wyraźnym zwiększeniem społecznego zakresu polilogów i typów dyskursów, zwielokrotnianych pod względem form i technik przekazu, oraz realizacją komunikacji we wszystkich płaszczyznach (łącznie z globalną).

***

W kontekście przedstawionych wyżej modeli klasyfikacyjnych najnowsze dzieje języka polskiego (1939/1945 – współczesność) stanowią ostatnią dobę w ewolucji polszczyzny (okresy – 8., 9. 10.), która – uwzględniając model klasyfikacyjny form komunikacji społecznej – obejmuje drugą chronologicznie połowę fazy 4. komunikacji graficznej i oralnej, fazę 5. komunikacji graficzno-oralno-wizualnej oraz fazę 6. komunikacji globalnej, a wszystkie one zawierają się w fazie nowoczesnej (według modelu klasyfikacji) ewolucji form dyskursu publicznego. W każdym z tych modeli najnowsze dzieje języka polskiego znajdują właściwe miejsce, co – moim zdaniem – w sposób racjonalny uzasadnia zaproponowaną chronologizację.

Bibliografia

- Bajerowa, I. 2003. *Zarys historii języka polskiego 1939–2000*, s. 153–158. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bajerowa, I. red. 1996. *Język polski czasu drugiej wojny światowej (1939–1945)*. Warszawa: Wydawnictwo „Energeia”.
- Baudouin de Courtenay, J. 1922 (1983). *Zarys historii języka polskiego*. W: tenże, *Dzieła wybrane*, t. 5, s. 99–186. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Borawski, S. 1995. *Tradycja i perspektywy. Przeszłość i przyszłość nauki o dziejach języka polskiego*, s. 175–186. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.
- Borawski, S. 2000. *Wprowadzenie do historii języka polskiego. Zagadnienia historiozoficzne*, s. 167–201. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Borawski, S. 2018. *Synteza dziejów polszczyzny a możliwości integracji badań*. W: *Historia języka w XXI wieku. Stan i perspektywy*, red. M. Pastuch, M. Siuciak, s. 17–31. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Dubisz, S. 1995. *Rozwój współczesnej polszczyzny. Przegląd Humanistyczny* 5, s. 69–87.
- Dubisz, S. 2000. *Język – Historia – Kultura (wykłady, studia, analizy)*, s. 15–44. Warszawa: Wydział Polonistyki UW.
- Dubisz, S. 2005. *Językowa dziewiętnastowieczność*. W: *Polonistyka w przebudowie. Literaturoznawstwo – wiedza o języku – wiedza o kulturze – edukacja*, red. M. Czermińska i in., t. 2, s. 585–600. Kraków: „Universitas”.
- Dubisz, S. 2005a. *Rozwój systemu językowego polszczyzny w XIX wieku. Poradnik Językowy* 7, s. 14–22.
- Dubisz, S. 2018a. *Najnowsze dzieje języka polskiego a współczesna polszczyzna – problem terminologiczny i/czy metodologiczny*. W: *„Tyle się we mnie słów zebrało...” Szkice o języku i tekstach*, red. B. Pędzich, M. Wanot-Miśtura, D. Zdunkiewicz-Jedynak, s. 149–158. Warszawa: Dom Wydawniczy „Elipsa”.
- Dubisz, S. 2018b. *Sytuacja języka polskiego w minionym stuleciu (1918–2018). Poradnik Językowy* 8, s. 7–25.
- Dubisz, S. 2019. *Periodyzacja rozwoju polszczyzny, a w szczególności jej dziejów najnowszych (1939–2019)*, s. 40–48. Białystok: Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Białymstoku.
- Dubisz, S. 2020. *Najnowsze dzieje języka polskiego. Rozwój polszczyzny w latach 1918–2018*, s. 11–13, 35–44. Warszawa: Dom Wydawniczy „Elipsa”.
- Furdal, A. 1982. *Periodyzacja najnowszych dziejów języka polskiego*. W: *Język i językoznawstwo polskie w sześćdziesięciolecie niepodległości (1918–1978)*, red. J. Rieger, M. Szymczak, s. 79–81. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Gajda, S. 1997. *Przedmowa*. W: *Język polski poza granicami kraju*, red. nauk. S. Dubisz, s. 7–8. Opole: Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Opolskiego.
- Gajda, S. 1999. *Współczesna polska rzeczywistość i jej badanie*. W: *Mowa rozświetlona myślą. Świadomość normatywno-stylistyczna współczesnych Polaków*, red. J. Miodek, współpr. M. Zaśko-Zielińska, I. Borkowski, s. 8–15. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Klemensiewicz, Z. 1974. *Historia języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kleszczowa, K. 1994. *Znaczenie lat wojny w rozwoju polskiego języka ogólnego*. W: *Przemiany współczesnej polszczyzny. Materiały konferencji naukowej Opole 20–22.09.1993 r.*, red. nauk. S. Gajda, Z. Adamiszyn, s. 25–31. Opole: Instytut Filologii Polskiej WSP.

- Kurkowska, H. 1981. *Próba charakterystyki socjolingwistycznej współczesnego języka polskiego*. W: *Współczesna polszczyzna. Wybór zagadnień*, red. H. Kurkowska, s. 7–46. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kurkowska, H. red. 1981. *Współczesna polszczyzna. Wybór zagadnień*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Pastuch, M. 2018. *Metoda czy metodologia? Współczesne potrzeby historii języka*. W: *Historia języka w XXI wieku. Stan i perspektywy*, red. M. Pastuch, M. Siuciak, s. 32–43. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Pastuch, M., Siuciak, M. red. 2018. *Historia języka w XXI wieku. Stan i perspektywy*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Siuciak, M. 2018. *Nowe perspektywy i zadania historii języka polskiego*. W: *Historia języka w XXI wieku. Stan i perspektywy*, red. M. Pastuch, M. Siuciak, s. 55–64. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Walczak, B. 2018. *Historia języka – subdyscyplina polimetodologiczna*. W: *Historia języka w XXI wieku. Stan i perspektywy*, red. M. Pastuch, M. Siuciak, s. 65–73. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Woźniak, E. 2020. *Przełomowe dwudziestolecie. Lata 1918–1939 w dziejach języka polskiego*, s. 163–193. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Woźniak, E. 2020a. Wkład dwudziestolecia międzywojennego w ewolucję polszczyzny. *Poradnik Językowy* 6, s. 7–21.

Possible ways to chronologise the latest history of the Polish language

Summary

The term *najnowsze dzieje polszczyzny / najnowsze dzieje języka polskiego (the latest history of the Polish language)* has been in use since the late 1970s and the early 1980s. It has brought problems concerning the chronologisation and internal periodisation of that period in the history of the Polish language. The participants of the discourse, which has continued since the early 1990s, include linguists such as Antoni Furdal, Krystyna Kleszczowa, Stanisław Borawski, Stanisław Dubisz, Irena Bajerowa, Ewa Woźniak. Their publications clearly evidence the need for distinguishing the period in the periodisation of the Polish language, while differing as to its specific timeframe, distinction criteria, and internal periodisation. This study aims to compile the data, present the history of the discourse, and make a summary proposal.

Keywords: history of the Polish language – periodisation – latest history of the Polish language.

Trans. Monika Czarnecka